

УДК 343.131

О. В. Карнаухов, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Академії митної служби України

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЗМІСТ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЗАСАДИ – ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОВЕДЕНОСТІ ВИНИ

Розглянуто проблемні питання формування криміналістичного підходу до реалізації конституційного принципу – забезпечення доведеності вини. Методами для досягнення мети обрано, по-перше, історико-правовий як основу для з'ясування причин виникнення та подальшого формування зазначеної засади, по-друге, догматичний, що дозволить правозастосовувачам підвищити ефективність своєї діяльності під час розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень. Проаналізовано погляди вчених – криміналістів і процесуалістів. Запропоновано новий погляд на криміналістичний зміст зазначеної засади.

Ключові слова: криміналістичний зміст; принцип; судочинство; розслідування; підвищення ефективності; кримінальні правопорушення; забезпечення доведеності вини.

Problematic aspects of the formation of forensic approach to the constitutional principle – providing proof of guilt. Methods to achieve the goal chosen, first, the historical and legal, as the basis to determine the causes and the subsequent formation of this principle and, secondly, dogmatic, a law that will increase the efficiency of its operations during the investigation and prosecution of criminal offenses. Analyzed and scholars – criminologists and processualistiv. A new perspective on forensic component of this principle.

Key words: forensic analysis; principle; proceedings; investigations; efficiency; criminal offenses; providing proof of guilt.

Постановка проблеми. Діяльність правоохоронних органів під час виявлення та досудового розслідування кримінальних правопорушень, а також судів, які розглядають їх у судовому засіданні безпосередньо пов'язана з нормами законів і відбувається не лише на їх основі, але й у контексті змісту сучасної криміналістики. Вивчаючи механізм злочинної діяльності, вчені-криміналісти недостатньо розглядають питання криміналістичного дослідження вини як елемента суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність питання, що розглядається, пов'язана з проблематикою належного визначення змісту і застосування в правозастосовній діяльності з досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень досягнень законотворчої діяльності, які знайшли відображення в Конституції 1996 р. у контексті їх криміналістичної складової.

Значний внесок у розробку питань основ кримінального судочинства зробили такі відомі вчені, як С. А. Альберт, М. І. Бажанов, Ю. М. Грошевий, М. М. Міхеєнко, Є. Б. Мізуліна, М. С. Строгович, Т. М. Добровольська, Я. О. Мотовіловкер, В. М. Тертишник, І. В. Тирічев, П. І. Репешко, Л. М. Лобойко, Ф. Фаткулін, М. А. Чельцов та ін.

Окремі проблеми розслідування кримінальних правопорушень розробляли К. В. Антонов, К. І. Беляков [1], В. І. Галаган [2], Н. С. Карпов [3], Ю. В. Попов [4], П. В. Цимбал [5], Д. І. Сулейманов [6], Є. Д. Лук'янчиков [7], В. В. Лисенко [8], А. В. Іщенко [9], І. О. Іерусалімов [10], А. Ф. Волинський, К. Е. Дьомін, Д. А. Ісхизов, Б. Я. Петелін [11], Д. В. Пузанков, П. Т. Скорченко та ін.

© О. В. Карнаухов, 2014

У своїх монографічних працях учені досить повно розкривали питання виявлення та розслідування кримінальних правопорушень. Але питання наявності та реалізації криміналістичного змісту основних засад судочинства під час проведення правозастосовної діяльності остаточно не вирішено.

Мета статті – спроба визначення криміналістичного змісту конституційної засади судочинства – забезпечення доведеності вини.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання криміналістичного змісту конституційної засади – забезпечення доведеності вини, ми виходимо як із розуміння “принципу”, так і з наукового поняття криміналістики та її предмета.

Так, аналізуючи поняття засади – принципу (з лат. *principium*) як першооснови, керівної ідеї, основних правил поведінки, необхідно акцентувати увагу на тому, що в сучасній правовій науці цінність особистості, захист її прав і свобод є правовою аксіомою, яка приймається без доказів як істинна та є підставою для будування юридичних конструкцій. Принципи судочинства – це те загальне, що визначає погляд законодавця під час прийняття закону та очікування суспільства в його дотриманні у ході правозастосовної діяльності.

М. М. Михеєнко, вирішуючи питання ознак, які властиві принципам, зазначав: “до критеріїв визначення певного положення принципом кримінального процесу слід зарахувати таку сукупність властивостей: 1) найзагальніші вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів; 2) принципи виражають панівні в даній державі політичні та правові ідеї, які стосуються завдань і способів здійснення судочинства в кримінальних справах; 3) вони мають бути закріплені в нормах права; 4) принципи мають діяти у всіх або кількох стадіях кримінального процесу й обов’язково в його центральній стадії – стадії судового розгляду; 5) порушення будь-якого принципу означає незаконність рішення у справі й обов’язково тягне його скасування” [12, 100–112].

Ця теза розвиває твердження Г. С. Фельдштейна про те, що “принципи – це властивості кримінального процесу, які відпрацьовані в результаті багатовікової еволюції. Вони є підґрунтям кримінального судочинства та відтворюють основу для побудови найбільш відповідної потребам людства догми кримінально-процесуального законодавства” [13, 5–6].

Природі принципу властивий ідеальний (абстрактний) момент, оскільки він є лише уявленням про належний рівень правосвідомості правозастосовувача, суспільства.

Визначаючи правову природу принципів, вважаємо за потрібне скористатися вченням про критичний дуалізм фактів і норм, яке дає уявлення про принципові відмінності між природними законами, твердженнями про природні закономірності та нормативними законами. Як відомо, природні закони об’єктивні й не залежать від суб’єктивних чинників, вони не підпорядковані людині та незмінні. Нормативні закони вводяться та змінюються лише людиною.

Розглядаючи питання про нормативну властивість принципів, можна зазначити, що її проявом є їх закріплення в нормативних актах, у тому числі Конституції. Але “нормативістське” розуміння принципів кримінального судочинства заздалегідь не надає принципам значення “маяків” для визначення правильного напрямку розвитку законодавства, тому що принципи – це насамперед лише “принципи законодавчої політики” [14, 16]. Особливо важливо те, що принципи права є началом, яке керує тлумаченням законів. У принципах – уся сутність права як відтвореного в тексті закону, так і того, що не підлягає відтворенню. Вони мають здатність не лише впливати на порядок виявлення, досудового розслідування та судовий розгляд кримінального правопорушення, але й створювати умови для забезпечення прийняття справедливого і правильного остаточного судового рішення у кримінальному провадженні.

Під час визначення взаємодії принципів кримінального судочинства вчені вбачають неузгодженість між деякими з них. Так, на думку Є. Б. Мізуліної: “прагнення до досяжності

об'єктивної істини ігнорує презумпцію невинуватості обвинуваченого, тому що об'єктивна істина... існує поза і незалежно від тих принципів, завдяки яким організується процес її пізнання" [15, 52–54]. Тому, наближаючись до реалій кримінального судочинства, на думку М. М. Розіна, можна говорити про принцип доказовості обвинувачення, оскільки обвинувачений вважається невинуватим, поки його вина не доведена у судовому порядку, оскільки будь-який сумнів тлумачиться на його користь, а головний обов'язок доведення цієї вини лягає на обвинувача [16, 300]. Таким чином, цілком зрозуміле нововведення, яке зробив законодавець, передбачивши серед основних засад судочинства у ч. 3 п. 3 ст. 129 Конституції принцип "забезпечення доведеності вини" та подальше його унормування у ст. 7 та 17 КПК.

Початком дії принципу забезпечення доведеності вини можна визначити виникнення юридичного факту, тобто події, яка має правові наслідки та породжує юридичні обов'язки.

Ю. Барон визначає юридичний факт "як усяку обставину, що тягне за собою який-небудь юридичний наслідок, тобто виникнення, перенесення, припинення, збереження або зміну права" [17, 104].

У науковій і навчальній літературі під юридичними фактами розуміються конкретні життєві обставини, що викликають відповідно до норм права настання тих або інших правових наслідків – виникнення, зміну або припинення правовідносин.

Як зазначала Є. Б. Мізуліна: "По-перше, це – конкретні життєві обставини, елементи об'єктивної соціальної дійсності. По-друге, це – обставини, визнані нормами права, прямо або непрямо відбиті в законодавстві". "Життєві факти, – справедливо зазначав Н. Г. Александров, – самі по собі не мають якоїсь іманентної властивості бути або не бути юридичними фактами. Вони стають юридичними фактами тільки тоді, коли їм таке значення надається нормами права" [18, 163].

Юридичний факт – різновид соціальних фактів. Обов'язковою умовою є те, що його зовнішня "оболонка" має міститися у диспозиції ст. 214 КПК, інакше він не тягнутиме правових наслідків, породжуватиме юридичні обов'язки та буде причиною початку криміналістичної діяльності.

Принцип забезпечення доведеності вини, на наш погляд, полягає у тому, що закон покладає на суб'єктів, які вповноважені державою на здійснення процесу доказування, обов'язок із доведеності складової суб'єктивної сторони складу злочину, а саме вини, яка є частиною обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. При цьому законодавець надає суб'єктам доведеності відповідні права та покладає на них обов'язки, порушення яких призведе до анулювання результатів судочинства у конкретному кримінальному провадженні.

Виокремлюючи криміналістичний зміст реалізації конституційної засади – забезпечення доведеності вини, ми також виходимо з визначення криміналістики як науки про закономірності злочинної діяльності та її відображення в джерелах інформації, які слугують основою для розробки засобів, прийомів і методів збирання, дослідження, оцінки й використання доказів з метою розкриття, розслідування, судового розгляду та запобігання злочинам [19, 7–8].

Аргументуючи криміналістичні можливості аналізу суб'єктивної сторони складу злочину, Б. Я. Петелін зазначав, що в теоретичному плані, а також у плані практичної діяльності треба розрізняти правову і фактичну моделі суб'єктивної сторони злочину. Перша є об'єктом вивчення кримінального права, друга – криміналістичної науки [11, 119].

Розглядаючи питання змісту і структури принципу забезпечення доведеності вини, В. Попелюшко запропонував даний принцип як двохаспектну структуру, а саме таку, яка містить "організаційний аспект... та функціональний (кримінально-процесуальний) аспект" [20, 83].

Частково погоджуючись, ми вважаємо, що принцип забезпечення доведеності вини за власною структурою складається з трьох рівних за значенням сторін, а саме організаційної, функціональної та юридичної (нормативної). Вони тісно пов'язані між собою, постійно впливають одна на одну і лише в цій єдності гарантують реалізацію даного принципу під час виявлення, досудового розслідування та судового розгляду кримінального правопорушення. Причому юридична сторона цього принципу має суттєве значення у зв'язку з тим, що саме завдяки їй гарантується її реалізація. Юридична сторона принципу забезпечення доведеності вини не є предметом статті, але, слід зазначити, що вона виражається в тому, що організація системи державних органів, уповноважених державою на проведення кримінальної процесуальної діяльності, державних установ, що сприяють розкриттю злочинів, у тому числі установ із виконання покарання, функціональні можливості суб'єктів процесу та їхні обов'язки передбачені в законах та інших нормативних актах, чинних на час проведення кримінальної процесуальної діяльності.

Функціональна сторона принципу – забезпечення доведеності вини – дає нам його криміналістичний зміст, який полягає в тому, що у процесі доведеності взагалі під час розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень як діяльності осіб, що ведуть процес, та вини зокрема, враховуючи, що вина як елемент суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення чи винність як результат оцінної діяльності правозастосовувачів є проявом психологічного змісту злочинної дії особи, що вчинила кримінальне правопорушення, потребують застосування всього наявного арсеналу криміналістичних засобів і методів у повному обсязі.

Водночас вважаємо за необхідне зауважити, що більшість конституцій держав Європи і світу закріплюють принципи відправлення правосуддя, якими правозастосовувачі користуються у розгляді конкретних справ і які є гарантією від несправедливого правосуддя. Так, наприклад, аналізуючи принципи належної судової процедури згідно з Конституцією і Кримінально-процесуальним кодексом Австрії, вчені Е. Фореггер і Є. Серіні виокремлюють 11 принципів, з них 6 конституційних, серед яких передбачено принцип обвинувачення (абз. 2 ст. 90 Конституції та § 2 КПК) [21, 13].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, вбачаючи криміналістичний зміст конституційної засади судачинства – забезпечення доведеності вини саме через злочинну діяльність винної особи та беручи до уваги особливе значення для суспільства належної реалізації цього принципу правозастосовувачами під час розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вважаємо за потрібне подальше продовження досліджень криміналістичного змісту на основі системи криміналістики та завдань, які ставляться перед нею.

Список використаних джерел:

1. Беляков К. И. Совершенствование информационного обеспечения расследования преступлений на базе АИЛС : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза” / К. И. Беляков. – К., 1993. – 23 с.
2. Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. И. Галаган. – К., 1992. – 239 с.
3. Карпов Н. С. Использование передового опыта органов внутренних дел по раскрытию преступлений с целью совершенствования криминалистической тактики и методики : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н. С. Карпов. – К., 1989. – 175 с.

4. Попов Ю. В. Совершенствование информационного обеспечения следственной деятельности органов внутренних дел на основе использования методов информатики : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Ю. В. Попов. – К., 1989. – 19 с.
5. Цимбал П. В. Совершенствование использования научно-технических достижений в расследовании преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / П. В. Цимбал. – К., 1992. – 195 с.
6. Сулейманов Д. И. Концептуальные основы использования информации при раскрытии преступлений : дисс. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Д. И. Сулейманов. – К., 1997. – 190 с.
7. Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти) : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Є. Д. Лук'янчиков. – К., 1997. – 460 с.
8. Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Лисенко. – К., 1997. – 428 с.
9. Іщенко А. В. Проблеми призначення криміналістики в сучасних умовах (теоретико-прикладний аспект) : монографія / А. В. Іщенко, С. В. Павлов. – Запоріжжя : КП "Видавничо-поліграфічний комплекс "Запоріжжя", 2004. – 191 с.
10. Иерусалимов И. А. Информационное обеспечение научно-технических достижений в расследовании преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / И. А. Иерусалимов. – К., 1997. – 239 с.
11. Петелин Б. Я. О криминалистической теории установления вины / Б. Я. Петелин // Государство и право. – 1993. – № 5. – С. 113–119.
12. Михеєнко М. Конституційні принципи кримінального процесу / М. Михеєнко // Вісник Академії правових наук. – 1997. – № 34.
13. Фельдштейн Г. С. Лекции по уголовному судопроизводству / Фельдштейн Г. С. – М., 1915.
14. Гольмстен А. Х. Учебник русского гражданского судопроизводства / Гольмстен А. Х. – СПб., 1907.
15. Мизулина Е. Б. Независимость суда еще не гарантия правосудия / Е. Б. Мизулина // Советское государство и право. – 1992. – № 4.
16. Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство / Розин Н. Н. – М., 1914.
17. Барон Ю. Система римского гражданского права / Барон Ю. ; пер. с нем. Л. Петражицкого. – 3-е изд. – Вып. 1. – Кн. 1. Общая часть. – СПб., 1909.
18. Александров Н. Г. Законность и правоотношения в советском обществе / Александров Н. Г. – М., 1955.
19. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Ю. Шепітька. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Ін Юре, 2004. – 728 с.
20. Попелюшко В. Принцип забезпечення доведеності вини в кримінальному судочинстві / В. Попелюшко // Вісник прокуратури. – 2003. – № 5. – С. 80–83.
21. Бутов В. Н. Уголовное судопроизводство Австрийской Республики: Опыт и проблемы организации и деятельности / Бутов В. Н. – Екатеринбург, 1999.